

SEMANTIKA UMJERENOSTI U IZVORIMA ISLAMA*

Almir FATIĆ

UDK 28-254:811.411.21'37]
DOI: 10.26340/muallim.v18i71.1609

SAŽETAK: Rad se sastoji iz tri dijela: Uvoda, jednog poglavlja i Zaključka. U Uvodu autor daje kratki historijat rasprave o *umjerenosti islama i u islamu* u dvadesetom stoljeću, a posebno u posljednja dva desetljeća, navodi razloge za takav diskurs o islamu te nabroja ustanove i institucije u islamskom svijetu koje afirmiraju koncept umjerenosti u islamu (*wasatiyya*-institucije). U poglavlju pod naslovom Semantičko polje *umjerenosti* semantički se analiziraju četiri sinonimna izraza za pojam *umjerenosti* u osnovnim izvorima islama: Kur'anu i Hadisu. Riječ je o sljedećim izrazima: *wasat*, *iqtisād*, *i'tidāl* i *taḥwāzun*. Svi ovi izrazi, odn. njihove suglasničke okosnice i, na temelju njih, derivirane izvedenice susreću se u primarnim izvorima islama. Također, sve ove sinonimne lekseme nose značenjske ideje sredine, središnjosti, ravnoteže, odn. umjerenosti u najširem smislu te riječi, te ideje pravde, dobra, dobrote i etičnosti. U Zaključku autor iznosi stav da je deriviranje i nastajanje termina *wasatiyya* čin modernog muslimanskog idžtihada (kreativnog mišljenja) koji ima svoje puno utemeljenje i opravdanje. Opravdava ga duh modernog vremena i novonastali izazovi s kojima se muslimani u prošlosti nisu susretali kao i visok nivo konsenzusa (*ijmā'*) savremenih muslimanskih učenjaka o obilježjima, putu, metodi i konceptu *wasatiyye*.

Ključne riječi: umjerenost, Kur'an, Hadis, wasatiyya, wasat, iqtisād, i'tidāl, taḥwāzun

Držite se umjerenosti, držite se umjerenosti, držite se umjerenosti, pa zaista ko bude pretjerivao u ovoj vjeri, ona će ga savladati (Muhammed, a.s., u: Ibn Khuzayma, *Sahih*, 2/199).

Islam je vjera Božija, koja se nalazi između čovjeka koji čini previše i čovjeka koji čini premalo (Ibn Taymiyya, *Al-Siyāsa al-šar'iyya*, nav. prema: Isma'il R. al-Faruqi, *Al-Tawhid: Its Implication for Thought and Life*, 123).

Islam je vjera zlatne sredine: 'I tako smo Mi od vas (Muslimana) načinili narod srednjeg puta (ummata wasatan) kako biste bili primjer umjerenosti čovječanstvu. I kako bi Poslanik bio primjer vama' (Kur'an 2:143). *Islam je i općenit i partikularan, univerzalan i specifičan, formalan i sadržajan, monolitan*

i pluralističan, individualan i socijalan, i u tome se ogleda njegova snaga (al-Faruqi, *Al-Tawhid*, 122).

Srednji put za naš današnji arapski i islamski ummet predstavlja uže i brod spasa, ne samo od toga da ne zaluta i ne izgubi se, nego i da ne strada i ne bude razoren, čime bi bila ugrožena naša sadašnjost i naša budućnost (Yusuf al-Qaradawi, *Zajednica srednjeg puta*, 363).

Uvod

O islamu kao vjeri umjerenosti, *središnjosti* i uravnoteženosti jasno govore njegovi primarni izvori: Kur'an i Hadis. Početkom dvadesetog stoljeća ova odlika islama iznova će se aktualizirati i naglašavati, prvo u djelima i spisima

muslimanskih reformatora [Rida (u. 1935.), al-Banna (u. 1949.) i dr.], a posebno nakon Drugog svjetskog rata i kroz čitavo dvadeseto stoljeće. Ovu temu elaborirat će takvi muslimanski mislioci i autori kao što su: Mahmud Šaltut (u. 1963.), Sayyid Qutb (u. 1966.), Isma'il R. al-Faruqi (u. 1986.), Muhammad 'Imara (1931. –), Yusuf al-Qaradawi (1926. –), 'Abd al-Latif al-Farfur (u. 2014.) i mnogi drugi.

Rasprava o *umjerenosti islama i u islamu* intenzivirat će u posljednja dva desetljeća. Više je razloga za takav diskurs o islamu, a među kojima, prema našem mišljenju, ističemo:

- novonastali društveno-historijski kontekst u kojem se našao muslimanski svijet i muslimani općenito (posebno poslije 11. septembra 2001. god.);
- nedostatnost tradicionalnih obrazaca, koncepta i odgovora

* Tekst prezentiran na Međunarodnom simpoziju "Srednji put u religiji, kulturi i politici – misao ravnoteže u djelu Alije Izetbegovića" održanom 12. i 13.

maja 2017. god. u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, u organizaciji Muzeja Alija Izetbegović i Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu.

u tumačenju islama u procesima i projektima modernizacije, sekularizacije i globalizacije Svijeta;

- c) potreba savremenog intelektualnog odgovora na sve izražajnije i prisutnije radikalno, ekstremno i militantno tumačenje islama i njegovih izvora od nekih muslimanskih autora i grupacija, ali i onih nemuslimanskih (posebno u Evropi i SAD) i
- d) preventivna zaštita muslimanskih društava od iznuđenog radikalizma i terorizma.

O navedenoj temi napisat će se mnogo knjiga i radova na arapskom i engleskom jeziku. Spomenut ćemo samo neke:

Yusuf al-Qaradawi, "Min al-guluww wa al-inhilal ilā wasatiyya wa al-i'tidāl (Od pretjerivanja i dekadence do središnjosti i umjerenosti)," u: *Mustaqbal al-islām fi al-qarn al-hijrī al-thāmin al-'ašr*, Mu'assasa Āl al-Bayt al-islāmī, Jordan, Amman, 1425/2004.

Ali Muhammad al-Salābī, *Al-Wasatiyya fi al-Qur'an al-karīm* (Središnjost/umjerenost u Kur'anu), Maktaba al-sahāba, Kairo, 1422/2001.

Ahmad al-Rāwī, "Al-Wasatiyya wa al-bu'd al-hadārī (Središnjost/umjerenost i kulturalna dimenzija)." Rad prezentiran na Međunarodnoj konferenciji o *Vesatiyyi: Manhaj al-hayāt*, Kuwait, rabī' al-akhir 13–15, maj 21–23, 1426/2005.;

Abu Ibrahim 'Abd al-Wahid bin Yusuf al-Šarbīni, *Al-Qasd wa al-wasatiyya fi darw' al-Sunna al-Nabarwiyya* (Umjerenost i središnjost u svjetlu vjerovjesničkog Sunneta), Maktaba al-Rušd, Rijad, 1431/2010.);

Mohammad Hashim Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*, Oxford University Press, 2015.

Neke muslimanske zemlje, odn. njihove vlade, univerziteti i istaknute ličnosti formirat će, početkom XXI. stoljeća, centre, institute ili fondacije za *wasatiyyu*. U Kuvajtu 2003. god. Ministarstvo vakufa i islamskih poslova formira Al-Markaz al-ālamī li

al-wasatiyya (International Moderation Center), a 2008. u Dohi, osniva se "Karadavijev centar za islamsku umjerenost i obnovu" (Al-Qaradawi Center for Islamic Moderation and Renewal) u okviru Qatar Foundation i njezinog Fakulteta islamskih nauka (v. <http://www.hbku.edu.qa/en/cis/qcimir>); u Jordanu je 2004. osnovana Jam'iyya al-ummat al-wasat fi al-fikr wa al-thaqāfa (International Assembly for Moderate Islamic Thought and Culture); u Maleziji je, u Kuala Lumpuru, 2012. god. formirana Global Movement of Moderates Foundation (GMMF, v. <http://www.gmomf.org>), 2013. utemeljit će se Institute Wasatiyyah Malaysia (IWM, <http://www.iwm.jp.m.my/iwm/>), a iste godine osnovat će se i International Institute of Wasatiyyah (IIW) na Međunarodnom islamskom univerzitetu u Maleziji (v. <http://www.iium.edu.my/wasatiyyah>).

Sve ove ustanove kroz svoje raznovrsne i mnogobrojne aktivnosti imale su i imaju značajnu ulogu u suzbijanju terorizma i ekstremizma u islamskim državama i društvima te širenju i afirmiranju koncepta umjerenosti u islamu i tolerancije među muslimanima kao i među muslimanima i nemuslimanima.

I kod nas u Bosni i Hercegovini osnovana je posebna ustanova Islamske zajednice (2012. god.) pod nazivom *Centar za dijalog – Vesatiyya* (<http://cdv.ba>), koji je, u saradnji sa El-Kalemom, izdavačkim centrom Rijaseta IZ-e u BiH, objavio, između ostalih, i ove naslove:

Zajednica srednjeg puta – teorija i praksa islamske umjerenosti, s arapskog: grupa prevodilaca, Sarajevo, 2013. Knjiga 1 i Knjiga 2;

Srednji islamski put – društvene implikacije, s arapskog: grupa prevodilaca, Sarajevo, 2013.

Na službenoj web-stranici ovog Centra, između ostalog, stoji: "Misija Centra, kako se navodi u njegovim osnivačkim dokumentima, jeste širenje i promoviranje kulture dijaloga kako među muslimanima tako i među pripadnicima različitih religija

i svjetonazora, a u skladu s ciljevima i misijom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini definiranim izvorima Islama i njenim normativnim aktima. Centar će u svom radu nastojati realizirati sljedeće prioritete ciljeve: promoviranje i jačanje kulture dijaloga i izgradnja mostova razumijevanja i saradnje među ljudima i kulturama na različitim nivoima; jačanje islamske misli i diskursa srednjeg, umjerenog puta kroz elaboriranje njihovog utemeljenja u islamskim izvorima i naukama; širenje, promoviranje i popularizacija dijaloga i ideja srednjeg, umjerenog islamskog puta; pružanje odgovora na aktuelna pitanja iz perspektive srednjeg islamskog puta; prevencija ekstremnih shvatanja, zastranjivanja, pretjerivanja i različitih oblika asocijalnog ponašanja, posebno kod mladih ljudi;– suprotstavljanje različitim oblicima ekstremizma, kako onog među muslimanima tako i onog ispoljenog prema islamu i muslimanima; obuka ljudskih resursa potrebnih za realiziranje misije Centra (<http://cdv.ba/o-centruza-dijalog-vesatiyya/>).

Pojam *wasatiyya*, koje ove ustanove imaju u svojim nazivima, jeste pojam deriviran/izveden iz kur'anske riječi *wasat*, a kao poseban termin počeo se koristiti u dvadesetom stoljeću u radovima gore navedenih autora. U literaturi na engleskom jeziku termin *wasatiyya* najčešće se prevodi kao: *moderation, mainstream, intermediacy, middle path, midpoint* i dr. *Wasatiyya* je, dakle, antonim pojmova kao što su: *al-tašaddud* (strogost), *al-guluww* (pretjerivanje) i *al-tatarruf* (ekstermizam, radikalizam).

U spomenutim i brojnim drugim radovima mnogostruko je i svestrano sagledan, detaljno analiziran i široko ekspliciran aspekt umjerenosti i(li) središnjosti, *wasatiyya*, islama i u islamu, koji, zapravo, izvire iz njege samoga, odn. njegovih primarnih izvora: Kur'ana i Hadisa.

U ovom radu bavimo se semantikom *umjerenosti* u tim izvorima, preciznije: arapskim sinonimnim riječima koje dijele semantičko polje – umjerenosti.

Semantičko polje *umjerenosti*

Za pojam *umjerenosti* u arapskom jeziku koriste se sljedeći sinonimni izrazi: *wasat*, *iqtiṣād*, *i'tidāl* i *tarwāzum*. Sve ove izraze, odn. njihove suglasničke okosnice i, na temelju njih, derivirane izvedenice, susrećemo u primarnim izvorima islama.

Wasat (وسط)

Leksema *wasat* označava: a) ono što je između dva kraja; b) ono što je između dobrog i lošeg; c) pravdu i d) ono što je dobro.¹ Također, u semantičko polje ove riječ ulaze i značenja: ugledan i plemenitog roda.² Klasični arapski jezikoslovac Ibn Manzur (u. 712/1312.) u svom rječniku navodi:

كُلُّ خَصْلَةٍ مُحَمَّدِيَّةٍ فَلَهَا ظَرْفَانِ مَذْمُومَانِ
فَإِنَّ السَّخَاءَ وَسَطَ بَيْنِ الْبُخْلِ وَالتَّنْذِيرِ
وَالشَّجَاعَةَ وَسَطَ بَيْنِ الْجُبْنِ وَالتَّقْوَرِ
وَالْإِنْسَانَ مَأْمُورًا أَنْ يَتَجَنَّبَ كُلَّ وَصْفٍ
مَذْمُومٍ

“Svaka pohvalna karakteristika ima dva pokudna pola. Darežljivost je sredina (*wasat*) između škrtosti i rasipništva; hrabrost je sredina između strašljivosti i ekstravagantnosti. Čovjeku je naređeno da izbjegava svako pokudno svojstvo.”³

U suri al-Baqara (143) muslimanska zajednica (ummet) opisana je kao *ummat wasat* (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا). Pojam *wasat(an)* u ovom kur'anskom ajetu, u svom u sadržajnom i konceptualnom smislu, detaljno je ekspliciran u komentarima Kur'ana klasičnog i savremenog doba. Ovdje ćemo koncizno predočiti nekoliko takvih komenatara navedenog ajeta.

Komentator Māwardī (u. 450/1058.) u svom komentaru Kur'ana (tefsiru) ističe da riječ *wasat* ima tri značenja:

- odabranost (*khiyār*);
- zauzimanje sredine ili umjerenosti u poimanju stvari

(*al-tarwassut fī al-umūr*), jer muslimani imaju srednji/umjereni put u pogledu vjere; oni ne pretjeruju u vjeri niti umanjuju njezinu važnost...

- pravednost (*ād*), jer je pravednost sredina između *uveā'wanja* i *umanjivanja*.

Za ovu treću značenjsku mogućnost Māwardī navodi, od Abū Sa'ida al-Khudrija, da je sam Muhammed, a.s., o ajetu 2:143 rekao da riječ *wasat*, odn. sintagma *ummat wasat* znači '*ād*', tj. "pravedna zajednica".⁴

Komentator Ibn Kathīr (u. 774/1372.) u svome tefsiru navodi kako se riječ *wasat* ovdje navodi u značenju "odličnosti, izvrsnosti, odabranosti (*khiyār wa al-ajwad*).” Ibn Kathīr dalje kaže da je Muhammed, a.s., bio *wasat* među svojim narodom, tj. "najplemenitijeg roda između njih" (*asrafubum nasabā*). Iz te riječi, riječi *wasat*, kako navodi ovaj komentator, izvodi se sintagma *al-salāt al-wustā*, koju Kur'an koristi za "središnji namaz" (tj. ikindiju-namaz), koji jeste "najvrjedniji namaz" (*afdal al-salarwāt*).⁵

Nasafī (u. 701/1301.) u svome tefsiru, također, potvrđuje da riječ *wasat* znači pravednost koja podrazumijeva uravnoteženost (*ād*) između krajnosti kojima se muslimanski ummet ne približava. I kao što je Kibla (pravac okretanja u molitvama) tog ummeta u sredini između istoka i zapada, tako je i ovaj ummet u sredini između pretjerivanja (*guluww*) i umanjivanja/ponižavanja (*taqsīr*). Kršćani su oni koji su pretjerali kada su Mesiha opisali kao Božanstvo, dok su židovi ponizili časnu Merjemu optuživši je za blud, kao i Isaa, a.s., da je on čedo zinaluka, zaključuje ovaj komentator.⁶

Sayyid Muhammed Husejn Tabātabā'ī (u. 1981.) u svome *Mizānu*, kada tumači predmetni ajet, kaže da riječ *wasat* znači "izbjegavanje

bilo koje krajnosti". Muslimanski ummet, prema Tabātabā'iju – za razliku od jevreja, kršćana, mnogobožaca i idolopoklonika, od kojih su se jedni posvetili samo tjelesnom ili materijalnom aspektu ljudskoga života (mnogobošci i idolopoklonici) te tako negiraju proživljenje na budućem svijetu i svaki kvalitet duhovnoga života, a drugi se posvetili isključivo duhovnosti i monaškom načinu života odbijajući sferu materijalnoga (kršćani) – Uzvišeni Allah je učinio ummetom sredine tako što ime je podario vjeru koja zagovara srednji put, kojim se izbjegava bilo koja krajnost. Zapravo, ističe Tabātabā'ī, vjeru koja zagovara i materijalne i duhovne vrijednosti jer je čovjek "spoj duha i tijela, a ne samo čistoga duha ili samo čistoga tijela". Otuda je čovjeku za sretan život "potrebno da objedini obje vrijednosti i radosti: materijalnu i duhovnu", naglašava Tabātabā'ī.⁷

Sayyid Qutb tumačeći ovaj ajet, između ostalog, kaže: "Umma je *središnja zajednica* – središnja u pravom smislu pravednosti, u značenju dobrote i vrjednote. Ona je središnja zajednica i u smislu pravde i namjere, pa i u materijalnom smislu".⁸

Muhammed Asad (u. 1992.), uz svoj prijevod predmetnog ajeta, na sljedeći način komentira sintagmu *ummat wasat*: "Dosl. 'središnja zajednica' – tj. zajednica koji drži neprestanu ravnotežu između krajnosti i koja je realistična u svojoj ocjeni čovjekove naravi i mogućnosti, odbacujući kako razuzdanost, tako i pretjerani asketizam. U skladu sa svojim često ponavljanim pozivom na umjerenost u svakom aspektu života, Kur'an opominje vjernike da ne stavljaju suviše veliki naglasak na fizički i materijalni aspekt života, ali, u isto vrijeme, tvrdi da su čovjekovi nagoni, želje koje se odnose na ovaj 'život tijela', dati Božijom voljom i, zato, opravdani..."⁹

¹ *Al-Mu'jam al-wasit*, 1074

² Muftić, 1636; šire v. Ibn Manzur, *Lisān al-'Arab*, 7/426-4320; Lane, *Arabic-English Lexicon*, Book I, 2940-2942.

³ *Lisān al-'Arab*, 7/430.

⁴ Māwardī, *Al-Nukat wa al-'uyūn*,

1/164-65. – Tirmidhī (u. 892.) smatra da je ovaj hadis *hasen-sabih* (dobar i autentičan) (*Tirmizijīn Džami-sunen*, 6/173-174, br. hadisa 3154).

⁵ *Tafsīr al-Qur'an al-'azīm*, 1/260.

⁶ *Tafsīr al-Nasafī*, 1/79.

⁷ Tabātabā'ī, *Al-Mizān fī tafsīr al-Qur'an*, 1/322-323.

⁸ *U okrilju Kur'ana (Fī zilāl al-Qur'an)*, 2/14.

⁹ *Poruka Kur'ana*, 29-30.

Iz ovog kur'anskog termina, *wasat*, kako smo već istakli, nastao je termin *wasatiyya*. Termin *wasatiyya* je, dakle, novi, moderni termin koga ne susrećemo u klasičnoj muslimanskoj učenosti. Njega je iznjedrio duh modernog vremena kao odgovor na nove izazovi s kojima su se suočili muslimani u življenju i tumačenju svoje vjere.

“Dok kur'anski termini *wasat* i *wustā* imaju dužu historiju, a neki od njihovih sinonima se, također, pojavljuju u hadisu, upotreba termina *wasatiyya* kao teme i žanra islamske učenosti relativno je nov, navjerovatnije datira iz ranog dvadesetog stoljeća u radovima Muhammeda Rashida Ridaa, Hasana al-Banna i Muhammeda al-Madanija. Posljednji je vjerovatno napisao prvu knjižicu pod naslovom *al-Wasatiyya fī al-islām*, ali i mnogi drugi u brzom slijedu”.¹⁰

Iqtisād (اقتصاد)

Leksema *iqtisād* ima ova značenja: štednja, štedljivost; ušteda; privreda, ekonomija; **umjerenost**, skromnost.¹¹ Ovo primarno “ekonomsko značenje” riječi *iqtisād* svoje uporište ima u hadisima (izrekama) Muhammeda, a.s.; u jednom se npr. kaže:

ماعال من اقتصد

– što znači: “Ko je umjeren/ekonomičan/štedljiv [u upravljanju svojim finansijama] neće ga pogoditi oskudica”.¹² Ili, u drugom hadisu, na njegovom početku, stoji: *Al-Iqtisād fī al-nafaqa nisf al-ma'isha...* “Umjerenost/ekonomičnost/štednja u trošenju je polovina opskrbe...” U nastavku ovog hadisa još se kaže: *...wa al-tawaddud ilā al-nās nisf al-'aql wa husn al-su'āl nisf al-'ilm /*...lijeper i umiljat odnos prema ljudima

je polovina pameti, a lijepo postavljeno pitanje je polovina znanja”.¹³

Isto tako, i značenje umjerenosti u drugim aspektima potvrđuje se npr. hadisom u kome Jabir b. Samura kaže:

كنت أصلى مع النبي صلى الله عليه وسلم الصلوات ، فكانت صلواته قصدا وخطبته قصدا.

“Klanjao sam s Vjerovjesnikom, s.a.v.s., namaze: njegov namaz bijaše umjeren, a i njegova hutba bijaše umjerena”.¹⁴

Konačno, Muhammed, a.s., u svojim znamenitim riječima: *عليكم هديا قاصدا* – koje je, nimalo slučajno – ponovio tri puta,¹⁵ svojim sljedbenicima eksplicitno poručuje i preporučuje *put umjerenosti u vjeri*: *هديا قاصدا* znači, dakle, *tariq mu'tedil*.

Također, riječ *qasd* (قَصْد) iz koje se derivira leksema *iqtisād*, znači i ono što je dobro, ispravno ili pravo, npr. u ajetu: *وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ* *A Allaho-vo je da upućuje na Pravi Put (qasd as-sabil)*.¹⁶

“Put *qasda* je, dakle, onaj koji vodi do ispravnog odredišta. *Qasd*, koji se često javlja u Kur'anu, definira se kao umjerenost i ravnoteža u svim poslovima – *atltawassut wa al-i'tidāl*...”¹⁷

U suri Luqmān (19), npr., precizira se instrukcija umjerenosti u hodu: *Budi umjeren u hodu...،* gdje je upotrijebljen infinitiv *wa-qsid*.

Kur'anski termini su i *qāsid* (al-Tawba, 42) i *muqtesid* (Fātir, 32). Prvi termin navodi se u kombinaciji s riječju *safar* (put), tj. *سَفَرًا قَاصِدًا*, a koga komentator Baydāwī (u. 1286.) koncizno objašnjava riječju *mutawassit*, tj. *umjeren (put)*,¹⁸ a semantičar Nahhās (u. 949.) riječju *sahl* (lahak).¹⁹ Drugi termin označava onoga ko je na pravom ili umjerenom putu, preciznije, riječ je o onom “ko izvršava

obavezne vjerske dužnosti i izbjegava ono što je zabranjeno”.²⁰

Imam Abū Hāmid al-Gazālī (u. 1111.) jednu od svojih knjiga naslovit će riječima *Al-Iqtisād fī al-i'tiqād* – Umjerenost u vjerovanju – u kome princip umjerenosti dokazuje i pokazuje u vjerovanju (*'aqīda*) ehl-i Sunneta ve l-džema'ata (većinske zajednice muslimana) zato što to vjerovanje objedinjava ili uravnotežuje Objavu i ljudski razum.²¹

I'tidāl (اعتدال)

Leksema *i'tidāl* (infinitiv glagola *i'tadala*) znači: pravost, ravnomjernost, simetrija, proporcionalnost, skladnost, **umjerenost**; ravnodnevnic; poštenje, čestitost.²² Glagol *i'tadala* koristi se za izražavanje središnjosti (*tarwassut*) u kvantitetu, kvalitetu i relaciji; tako se npr. za vodu koja nije ni topla ni hladna kaže: *mā' mu'tadil*; za zrak koji nije ni vruć ni hladan kaže se: *jaww mu'tadil*; za tijelo koje nije ni dugo ni kratko kaže se: *jism mu'tadil*; *i'tadala* znači i *istiqāma* (biti uspravan).²³

Leksemu *i'tidāl* ne susrećemo u tekstu Kur'ana, ali njezin korijen *'ad-l* (kur'anska leksema *'adl* označava pravdu) odn. njegove izvedenice, navode se na dvadeset osam mjesta.²⁴ No budući da je riječ *i'tidāl* sinonim riječi *wasat* i *iqtisād*, ona se, onda, implicitno pomalja u svim onim kur'anskim ajetima u kojima se spominju te dvije riječi (koje smo naprijed elaborirali). Također, pojam *i'tidāl*-a konceptualno se pomalja u i svim kur'anskim ajetima u kojima se direktno ne spominju pojmovi *wasat* ili *iqtisād*, ali se oni, kao i *i'tidāl*, podrazumijevaju (*mafhūm*), kao npr. u:

- al-Qasas (77), u kome se traži ravnomjernost, središnjost ili balans (*i'tidāl*) između

¹⁰ Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam*, 10. – Šire o terminu *wasatiyya*, njegovoj kur'anskoj upotrebi i interpretativnim pogledima v.: Al-Salabi, *Al-Wasatiyya fī al-Qur'an al-karīm*.

¹¹ Muftić, 1200; detaljnije o korijenu *q-s-d* i njegovim brojnim izvedenicima v. Lane, Book 1, 2531-2532.

¹² Tabarānī, *Al-Mu'jam al-awsat*, 5/206.

¹³ Bayhaqī, *Šu'ab al-imān*, 5/254.

¹⁴ *Muslimova zbirka hadisa s komentarom*, 3/33, br. hadisa 866.

¹⁵ Ibn Khuzayma, *Sabīh*, 2/199.

¹⁶ Al-Nahl, 9.

¹⁷ Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam*, 10.

¹⁸ *Anwār al-Tanzil wa asrār al-ta'wil*, 2/55.

¹⁹ Al-Nahhās, *Ma'ānī al-Qur'an*, 1/449.

²⁰ Ibn Taymiyya, *Muqaddima fī usūl al-tafsīr*, 54.

²¹ Šire v.: Fatić, “El-Iqtisād fī l-i'tiqād ima-ma Ebu Hamida el-Gazalija”, *Glasnik Rijaseta*, br. 1-2, 2015., 93-110.

²² Muftić, 936.

²³ *Al-Mu'jam al-wasit*, 617.

²⁴ V. 'Abd al-Bāqī, *Al-Mu'jam al-mufabras li alfāz al-Qur'an al-karīm*, 550-551.

ovosvjetskih i onosvjetskih poslova ili između materijalnog i duhovnog: *وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا* *I traži onim što ti je Allah dao Kuću ahiretsku, i ne zaboravi udio svoj na Ovome svijetu;*

- al-Isrā' (29) i al-Furqān (67) – gdje se kude rasipništvo (*isrāf*) i škrtarenje (*iqṭār*) u dijeljenju, trošenju ili, u širem smislu, u finansijama i poslovanju, tj. preporučuje se sredina ili umjerenost kao princip: *وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا* *I oni koji, kad udjeljuju, ne rasipaju i ne škrtare, već se u tome drže sredine. Riječ قَوَامًا qawāma, na završetku 67. ajeta sure al-Furqan, znači, kako veli komentator Ibn al-Jawzī (u. 1200.), 'adlā (sredinu, uravnoteženost, umjerenost),²⁵ a al-Bagawī (u. 1122.) će kazati da znači: "Qasd i wasat između pretjerivanja i škrtarenja, što jeste dobro između dvije loše strane" *قصدًا وسطًا بين الإسراف والإقتار،* حسنة بين السبئتين,²⁶*
- al-Araf (31) – umjerenost u jelu i piću: *...i jedite i pijte ali ne pretjerujte!* (*wa lā tusrifū*). Muslimanski liječnici su davno kazali da je "sva medicina sadržana u ovom ajetu". Znači, ne pregoniti s jelom i pićem iznad potrebe – tj. biti umjeren u tome – jeste put do zdravlja i najefikasniji način da se sačuva gojaznosti, "viška kilograma" i debljine, faktora koji, kao što je poznato, danas izazivaju razna oboljenja koja često završavaju smrću.
- al-Isrā' (110) – umjerenost u glasu tokom obavljanja obredne molitve, tj. namaza: *وَلَا تُجْهَرُ بِهِ وَأَبْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ بَصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا* *Nemoj glasno učiti na svome namazu, a niti spuštati glas; traži između toga sredinu!* Ovu posljednju riječ u

ajetu, riječ *sabilā* (dosl. put), komentator Baydāwī interpretira rječju *wasatā* te dodaje: "Umjerenost (*iqṭisād*) je pohvaljena u svim stvarima" *(فإن الاقتصاد في جميع الأمور محبوب)*.²⁷

Isto ovo važi i za mnogobrojne hadise Muhammeda, a.s., u kome se ističe umjerenost u vjeri i životu općenito. Najbolje se to vidi u sljedećem hadisu koga kazuje ashab Enes b. Malik (u. 709.):

"Jedne prilike trojica ljudi dođoše do Vjerovjesnikovih, s.a.v.s., žena da ih pitaju o ibadetu Božijeg Poslanika, s.a.v.s., i kad su ih one obavijestile o tome, oni počеше da sami sebe potcjenjuju govoreći: – Ah, gdje smo mi naspram Vjerovjesnika, s.a.v.s.: njemu je Allah oprostio prošle i buduće grijehе?! – Jedan će: Ja, otkad ikad, posvunoć ostajem u namazu, i nastavit ću tako dok sam živ! – Drugi će: Ja svaki dan postim, i ne prekidam. – A treći reče: Ja sam se odrekao žena, i neću se nikad ženiti! – Uto bahnu Allahov Poslanik, s.a.v.s., pa im se obrati: "Vi ste oni koji su govorili to i to? Tako mi Allaha, ja se više bojim Njega nego bilo ko od vas, i ja sam pobožniji od svakog od vas, ali ja postim i mrsim se, ja klanjam, ali i spavam, i ja se ženim sa ženama, a ko god ostavi moj sunnet, ne može se smatrati mojim sljedbenikom!"²⁸

Tawāzun (توازن)

Leksema *tawāzun* ima sljedeća značenja: međusobna ravnoteža; balans; izjednačenje, izravnjanje, kompenzacija, bilanca.²⁹ Ni ova riječ, u ovom obliku, ne spominje se u kur'anskome tekstu, ali izvedenice iz njezina suglasničkog korijena *w-z-n* (*wazanū*, *wazinū*, *wezn*, *mizān*, *marwāzīn*) navode se na dvadeset tri mjesta.³⁰

Pojam *tawāzuna* u svom najdubljem metafizičkom značenju pripisuje se Uzvišenom Allahu, što znači da pojam ravnoteže (*tawāzun*) prožima

čitav stvoreni svijet (*'ālam al-khalq*) i sve ono što je u njemu. Zvezdano nebo, sazviježđa, prirodni fenomen kao što su: dan-noć, tama-svjetlo, toplina-hladnoća, vlažno-mokro itd., otkrivaju savršenu ravnotežu koja vlada u kosmosu i prirodi: *Ti u onome što Milostivi stvara ne vidiš nikakva nesklada (tafāwut)*.³¹ Ili, ako pogledamo funkcije ljudskog tijela, raspored unutrašnjih i vanjskih organa i njihovo funkcioniranje, lahko ćemo doći do zaključka da je sve uravnoteženo, sve je postavljeno na njemu prikladnom mjestu. Abū Hāmid al-Gazālī ovo naziva ravnotežom fizičke konstitucije (*i'tidāl al-mizādž*):

"Uzvišeni Allah pomiruje međusobne suprotstavljenosti i proturječnosti u čovjeku, u tijelu životinja, biljaka i drugih složenih egzistenata. Jer kada ih On ne bi čuvao i održavao, one bi se sudarale i međusobno odvajale, nestalo bi njihove međusobne koherentnosti/povezanosti i njihova konstitucija bi iščezla te bi nestao i smisao po kojem su one postale spremne da prihvate svoje konstitucije i povezanosti. Uzvišeni Allah čuva ove stvari, jedanput uravnotežujući njihove moći, a drugi put pomažući onu suprotnost koja je nadvladala. Ravnoteža se događa onda kada je moć hladnoće jednaka moći vreline i kada su one usklađene, jedna od njih ne nadvladava onu drugu već se međusobno podržavaju budući da nijedna od njih nije jaka da nadvlada drugu pa da ta bude nadvladana. Zato obje one ostaju, a opstojnost složene stvari održava se njihovim održavanjem i uravnoteženošću. Ovo je ono što se naziva ravnotežom fizičke konstitucije"³²

"Islam traži – ističe šejh Yusuf al-Qaradawi – od islamskog ummeta da izražava ovaj fenomen kosmičke ravnoteže u svom životu, idejama i ponašanjima i da po tome bude karakterističan u odnosu na druge ummete".³³

²⁵ Zād al-masīr, 3/1005.

²⁶ Nav. prema: <http://www.altafsir.com>.

²⁷ Anwār al-Tanzīl, 2/324.

²⁸ Buhari: 5063.

²⁹ Muftić, 1634.

³⁰ Omar, *Dictionary of The Holy Qur'an*, 608.

³¹ Al-Mulk, 3.

³² El-Gazali, *Komentar Allahovih lijevih imena*, 153–154.

³³ "Obilježja islamskog srednjeg puta", u: *Zajednica srednjeg puta*, 342.

Ukratko, ravnoteža je sveprožimajući kosmički princip, princip prirode i, također i nedvosmisleno, duhovni, idejni i praktični princip islama kao vjere, a time – tako bi, dakle, trebalo biti – i onoga koji slijedu tu vjeru. Uzvišeni je o Sebi u Kur'anu rekao da je On Onaj *Koji je sve stvorio i kako treba uredio/odmjerio (fa qaddarah taqdirā)*³⁴ i *Koji sve s mjerom stvara (Inna kulla šay' khalāqnah bi qadar)*.³⁵

Zaključak

Za pojam *umjerenosti* u arapskom jeziku koriste se sljedeći sinonimni izrazi: *wasat*, *iqtisād*, *i'tidāl* i *tawāzun*. Suglasničke okosnice ovih izraza i njihove izvedenice susrećemo u primarnim izvorima islama: Kur'anu i Hadisu. Sve četiri ove sinonimne lekseme nose značenjske **ideje** sredine, središnjosti, ravnoteže,

odn. umjerenosti u najširem smislu te riječi, kao i ideje pravde, dobra, dobrote i etičnosti.

U savremenom diskursu o i u islamu uobičajio se, ustalio i zadominirao novonastali termin *wasatiyya* (središnjost). Ovaj termin izveden je iz kur'anske lekseme *wasat* al-Baqara (143), a kojim se opisuje cjelokupna muslimanska zajednica. Budući da u klasičnoj muslimanskoj učenosti ne susrećemo termin *wasatiyya* smatramo da je njegovo deriviranje i nastajanje **čin modernog muslimanskog idžtihada** (kreativnog mišljenja) koji ima svoje puno utemeljenje i opravdanje. Opravdava ga duh modernog vremena i novonastali izazovi s kojima se muslimani u prošlosti nisu susretali. *Wasatiyya* je novi odgovor na novi izazov u najširem mogućem smislu.

No *wasatiyya* nije ostao samo termin ili pojam u apstraktnom ili teoretskom smislu već je zadobio i svoje institucionalno uobličjenje. Osnovane su posebne institucije u muslimanskim

državama i društvima (Kuvajt, Katar, Jordan, Malezija, Bosna) koje nose to ime, tako da je *wasatiyya* zapravo postala moderna institucija, prepoznatljiva, potrebna i nužna.

Ovo institucionalno djelovanje *wasatiyye* u modernom vremenu omogućeno je, smatramo, i visokim nivoom konsenzusa (*ijmā'*) savremenih muslimanskih učenjaka, učenjaka ovog našeg vremena, o bilježjima, putu, metodi i konceptu *wasatiyye*. Isto tako, a i zbog toga, *wasatiyya* ne mora biti trajna kategorija, ona u nekoj budućnosti može biti odmičena drugim terminom-institucijom prikladnim novim okolnostima i kategorijama. No trenutno, *wasatiyya* ima krajnji značaj i domet za nas koji smo "sinovi svog vremena". Očekujemo da će, u budućnosti, broj *wasatiyya*-institucija rasti u muslimanskim državama i društvima kao i onim nemuslimanskim te da će se one sve intenzivnije i raznovrsnije reflektirati na društvenu stvarnost.

³⁴ Al-Furqān, 2.

³⁵ Al-Qamar, 49.

Literatura

- 'Abd al-Bāqī, *Al-Mu'jam al-mufabbras li alfāz al-Qur'an al-karīm*, Dār al-hadīth, Kairo, 1996.
- Anis, Ibrahim i dr., *Al-Mu'jam al-wasīt*, s.l., s.a.
- Asad, Muhammed, *Poruka Kur'ana*, prev. Hilmo Čerimović, El-Kalem, Sarajevo, 2004.
- Baydāwī, *Anwār at-Tanzīl wa asrār al-ta'wīl*, Dār ar-rušd, Bejrut, 2000.
- Bayhaqī, *Šwab al-īmān*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrut, 1410.
- Fatić, Almir, "El-Iqtisād fi l-i'tiqād imama Ebu Hamida el-Gazalija", *Glasnik Rijasete*, LXXVII, br. 1-2, 2015.
- al Faruqi, Isma'il R., *Al Tarwīd: Its Implication for Thought and Life*, International Institute of Islamic Thought, Herndon, Virginia, 1992.
- El-Gazali, *Komentar Allahovih lijepih imena*, prev. Almir Fatić, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2009.
- Ibn al-Jawzi, *Zād al-masīr*, Dār al-fikr, Bayrut, 2009.
- Ibn Kathīr, *Tafsīr al-Qur'an al-'azīm*, Maktaba Dār al-fihya' & Maktaba Dār al-salām, Riyad, 1994.
- Ibn Khuzayma, *Sahīh*, al-Maktab al-islāmī, Bayrut, 1970.
- Ibn Manzūr, *Lisān al-'Arab*, Nashr adab al-hawza, Qom, 1405. h.
- Ibn Taymiyya, *Muqaddima fi usūl al-tafsīr*, Maktaba al-turāth al-islāmī, Kairo, s.a., 1972.
- Kamali, Mohammad Hashim, *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*, Oxford University Press, 2015.
- Qutb, Sayyid, *U okrilju Kur'ana (Fi zilāl al-Qur'an)*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1996-2000.
- Lane, Edward W., *Arabic-English Lexicon*, Book I, Williams & Norgate, London: 1863.
- Māwardī, *Al-Nukat wa al-'uyūn*, al-Turāth al-islāmī, Kuwayt, 1986.
- Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
- Muslimova zbirka hadisa s komentarom*, prev. Šefik Kurdić i Semir Rebronja, Zenica – N. Pazar, 2015.
- Al-Nahas, Abu Ja'far, *Ma'ānī al-Qur'an*, Dār al-hadīth, Kairo, 2004.
- Omar, Abdul Mannan, *Dictionary of The Holy Qur'an*, Noor Fondation, Hockessin, 2004.
- Al-Salabi, Ali Muhammad, *Al-Wasatiyya fi al-Qur'an al-karīm*, Maktaba al-sahāba, Kairo, 2001.
- Srednji islamski put – društvene implikacije*, s arapskog: grupa prevodilaca, Centar za dijalog – Vesatiija & El-Kalem, Sarajevo, 2013.
- Tabātabā'i, *Al-Mizān fi tafsīr al-Qur'an*, Dār al-kutub al-islāmīyya, Tehran, 1379.
- Tafsīr al-Nasafi*, Dār ihya' al-kutub al-'arabiyya, s.l., s.a.
- Tabarānī, *Al-Mu'jam al-awsat*, Dār al-haramayn, Kairo, 1415.
- Tirmizijin Džami'-sunen – Tirmizijina zbirka hadisa*, prev. Mahmut Karalić, Novi Pazar, 2010.
- Zajednica srednjeg puta – teorija i praksa islamske umjerenosti*, s arapskog: grupa prevodilaca, Centar za dijalog – Vesatiija & El-Kalem, Sarajevo, 2013. Knjiga 1 i Knjiga 2.

Internet

- <http://www.altafsir.com>
- <http://www.hbku.edu.qa/en/cis/qcimir>
- <http://www.gmomf.org>
- <http://www.iwm.jp.m.my/iwm>
- <http://www.iiium.edu.my/wasatiyyah>
- <http://cdv.ba>

الموجز

دلالة الوسطية في المصادر الإسلامية

ألمير فاتيتش

يتكون المقال من ثلاثة أجزاء: تمهيد، وفصل، وخاتمة. يقدم الكاتب في التمهيد نبذة تاريخية عن مناقشات «وسطية الإسلام والوسطية في الإسلام» في القرن العشرين، وخاصة في العقدين الأخيرين، ويذكر أسباب هذا الخطاب عن الإسلام، ثم يعدد الهيئات والمؤسسات التي تشجع مفهوم الوسطية في الإسلام. أما الفصل وهو بعنوان «الحقل الدلالي للوسطية» فيتضمن تحليلاً دلاليًا لأربعة مفردات مترادفة تفيد الوسطية، وتذكر في مصدرى الإسلام الأساسيين وهما القرآن الكريم والحديث النبوي، وهي: الوسط، الاقتصاد، الاعتدال، التوازن. فكل هذه المفردات ومشتقاتها توجد في مصادر الإسلام الأولية. وجميعها تحمل في طبيعتها أفكار التوسط والوسط والتوازن والوسطية في أوسع معانيها، إضافة إلى معنى العدل، والخير، والتأدب. وفي الخاتمة يقدم الكاتب رأياً مفاده أن اشتقاق مصطلح الوسطية ونشأته إنما هو فعل اجتهاد إسلامي حديث (رأي مبتكر) يتمتع بالتأصيل والتبرير، إذ تبرره روح العصر الحديث والتحديات المستجدة التي لم يواجه المسلمون مثلها من قبل، فضلاً عن الدرجة العالية من إجماع علماء المسلمين المعاصرين بشأن طريق الوسطية وخصائصها وأساليبها.

الكلمات الرئيسية: الوسطية، القرآن الكريم، الحديث النبوي، الوسط، الاقتصاد، الاعتدال، التوازن.

Summary

SEMANTICS OF WASATIYYEH (MODERATION/BALANCE) IN THE SOURCES OF ISLAM

By Almir Fatić

The article is written in three parts: introduction, main part and conclusion. In the introduction author presents a short historical view of discourse regarding this term (moderation/balance of Islam and moderation/balance in Islam) during twentieth century, especially in its last two decades. He lists reasons for such a discourse about Islam and names institutions in the Islamic world that affirm the concept of moderation in Islam (*wasatiyyah* -institutions). In the main part, titled *Semantic field of moderation*, the author offers semantic analysis of four synonyms used for this term within the primary sources of Islam: the Qur'an and the Hadeeth. These synonyms are: *wasat*, *iqtisād*, *i'tidāl* and *tawāzun*. All these terms, that is their consonant bases and all the morphological forms derived thereof are found within the primary sources of Islam. All these synonym lexemes signify the middle, midway, balance and modesty in its broadest sense and imply the idea of justice, good, goodness and ethics. In the conclusion, the author argues that derivation and creation of the term *wasatiyyah* is a product of modern Muslim *ijtihad* (creative or constructive thought) that is fully justified and based upon the primary sources of the faith. It is justified not only by the spirit of modern times and new challenges thereof that have never been faced by Muslims in the past, but also by the consensus (*ijma'*) of a great number of contemporary Muslim scholars regarding the character, path, method and concept of *wasatiyyeh*.

Key words: modesty, the Qur'an, the Hadith, *wasatiyyah*, *wasat*, *iqtisād*, *i'tidāl*, *tawāzun*